

GESCHIEDENIS VAN
Marokko

Herman Obdeijn
Paolo De Mas
Nadia Bouras

VIERDE HERZIENE DRUK

BULAAQ – AMSTERDAM

Inhoud

Ten geleide 8

Inleiding – Een kennismaking met Marokko 10

- De ligging 10
- De grenzen 11
- Een pluriforme samenleving 14
- Verhouding tussen centraal gezag en autonomie 17
- De islam 18

1 Voor de komst van de islam 19

- De eerste bewoners 19
 - *De Steentijd (tot 2000 voor Christus)* 19
 - *Oorsprong van de Berbers* 20
 - *Rotsgravures als informatiebron* 25
- Puniërs op Marokko's kusten 25
 - *Punische vestigingen* 25
 - *Contacten met de bevolking* 26
 - *Joodse aanwezigheid* 26
- Van Mauretaans koninkrijk naar Romeinse provincie 27
 - *Semi-onafhankelijke rijken* 27
 - *Romeinse provincie* 29
- Het einde van de Romeinse overheersing 31

2 De Berberdynastieën (700-1440) 32

- Het begin van de islam 33
 - *Het Arabische schiereiland rond het jaar 600* 33
 - *Het leven van Mohammed* 33
 - *De 'rechtgeleide kaliefen'* 35
- De verovering van Noord-Afrika en Spanje 35
 - *De eerste inval* 35
 - *De Kahina* 36
 - *De veldtocht in Spanje* 37
- Islamisering en arabisering 38
 - *Bekering van de Berbers* 38
 - *De joden* 38
 - *Onorthodoxe richtingen* 38
 - *Het rijk van de Barghwata* 40
 - *Sijilmassa en het nieuwe handelssysteem* 40

De Idrissieden: het eigen gezicht van Marokko (786-920) 41

- *De eerste islamitische vorstendommen* 41
- *Vluchteling uit het oosten* 41
- *De dynastie van Idris* 43
- *De erfenis* 43

De Almoravieden (ca. 1040-1140) 44

- *Invasies* 44
- *Oorsprong van de Almoravieden* 44
- *Verval* 46

De Almohaden 46

- *Prediking van Ibn Toemart* 46
- *Veroveringen* 47
- *De samenleving* 49
- *Ondergang* 51

De Marinieden 52

- *Oorsprong* 52
- *Militaire campagnes* 52
- *Interne strijd* 54
- *Wisseling van de macht: de Wattasieden* 54
- *De joden* 55
- *Een balans* 56

3 Van buitenaf en van binnenuit belaagd (1400-1650) 57

De dreiging vanuit het Iberische schiereiland 58

- *De Portugese expansie* 58
- *Zawia's en sjorfa* 60

De Saädiëten 62

- *Opkomst van de dynastie* 62
- *De grenzen van Marokko* 63
- *De Slag der Drie Koningen* 64
- *Ahmed al-Mansoer* 65
- *Verval* 66

De Lage Landen en Marokko 67

- *De eerste contacten* 67
- *Gezant Coy en het verdrag van 1610* 68
- *Handelscontacten* 69

De republiek van Salé 72

- *Moriscos* 72
- *Contacten met de Republiek* 75

De zawia van Dila 76

4 Marokko onder de Alawieten (1660-1820) 79

- De vestiging van de macht 80
 - Oorsprong van de Alawieten 80
 - Moelay Ismaïl 81
 - De buitenlandse betrekkingen 87
- Crisis en anarchie 89
 - Strijd om de macht 89
 - Migratie naar de vlaktes 90
- Consolidatie van de macht 90
 - Sidi Mohammed 90
 - Essaouira, de nieuwe exporthaven 93
 - Moelay Slimaan 95
- De joodse gemeenschap 97
 - Plisjtijn en sefarden 97
 - In dienst van de sultan 98
 - Moslimse invloeden 98
 - Beroepsuitoefening 99
- De economische situatie in de achttiende eeuw 99
 - De berggebieden en vlaktes 99
 - De steden 100
 - Oorzaken van de crisis 100

5 Marokko in de negentiende eeuw 102

- Uitholling van de soevereiniteit 102
 - Franse penetratie vanuit Algerije 102
 - Handelsvoorrechten 105
 - Spaanse aspiraties 106
 - Het protegésysteem 107
- Binnenlandse ontwikkelingen 108
 - De economische situatie 108
 - Hervormingspogingen 110
- Expansie vanuit Algerije en de Spaanse enclaves 113
 - Europese rivaliteit 113
 - Intern verzet 116
 - De Marokko-crisis 118
 - Waar was Nederland? 122

6 Het protectoraat (1912-1956) 124

- De 'pacificatie' 125
 - Lyautey 125
 - Weerstand in de Hoge Atlas 128
- De Franse kolonisatiepolitiek 129
 - Afbrokkeling van de Marokkaanse soevereiniteit 129
 - Het Franse bestuur 129
 - Berberpolitiek 130
- De Spaanse zone 131
 - De Rifoorlog (1921-1926) 131
 - De Rifrepubliek 134
 - Het Spaanse bestuur hersteld 137
 - De Spaanse enclaves 137

- De internationale zone Tanger 140
- De gevolgen voor de Marokkaanse samenleving 142
 - Ontwikkeling ten bate van de kolonisten 142
 - Verstoring van de economische verhoudingen 144
 - Demografische ontwikkeling 144
 - Het onderwijs 145
 - De joodse minderheid 146
- Het ontstaan van het Marokkaanse nationalisme 149
 - De Salafiabeweging 149
 - Het Berberdecreet 150
 - De eerste nationalisten 150
 - De Tweede Wereldoorlog 151
- De strijd om de onafhankelijkheid 151
 - De Istiqlal 151
 - De rol van de sultan 152
 - Verbanning en terugkeer 154

7 God, het vaderland en de koning 157

- De regering van koning Mohammed v 158
 - Mohammed v 158
 - Rol van de Istiqlal 158
 - Problemen 160
 - Vergroting van de macht van de koning 161
 - Uitschakeling van gewapende groepen 163
 - Centralisatie van het bestuur 164
- Koning Hassan II aan de macht 165
 - Versterking van de macht van de koning 165
 - Het patronagesysteem 169
 - Sociale onrust 169
 - Verdeel-en-heerspolitiek 170
 - Aanlagen op de koning 171
- De Saharakwestie 173
 - De Groene Mars 173
 - Nationale eenheid 173
- De rol van de islam 175
 - De betekenis van de islam 175
 - De koning als Vorst der Gelovigen 177
 - Islam als staatsgodsdienst 177
 - Opkomst van het fundamentalisme 179
- Voorboden van verandering 180

8 De Marokkaanse Lente van Mohammed vi 186

- De democratische overgang 186
- Een nieuwe rechtstaat 187
 - Einde van de terreur 187
 - Persvrijheid 189
- De herovering van de Berber-identiteit 190
 - Het Berbermanifest 191
- De positie van de vrouw 192
 - Hervorming van de Moedawwana 192

- De uitdaging voor de koning 194
 - *Radicalisering en extremisme* 195
 - *De reactie van de koning* 196
- De economische ontwikkelingen 197
 - *De tegenstelling tussen arm en rijk* 197
- De parlementaire democratie 199
 - *De overgang* 199
 - *Hervorming van het kiesstelsel* 199
- Partijen in de regering 199
 - *De verkiezingen van 2002* 199
 - *De verkiezingen van 2007* 200
 - *Poging tot vernieuwing* 200
- De Arabische Lente 201
 - *Protesten* 203
 - *De koning neemt opnieuw het initiatief* 204
 - *Een nieuwe grondwet* 204
 - *De verkiezingen* 205
 - *Een nieuwe regering* 206

9 Sociale en economische ontwikkelingen 208

- Demografie 208
- Het onderwijs 210
 - *Het traditionele onderwijs* 210
 - *Het staatsonderwijs* 211
 - *Arabisering van het onderwijs* 212
 - *Het voortgezet en hoger onderwijs* 214
- De emancipatie van de vrouw 216
- De economische structuur 219
 - *Veranderingen in de twintigste eeuw* 219
 - *Initiatieven van Mohammed VI* 220
 - *De landbouw* 223
 - *De overige sectoren* 226
- De arbeidsmigratie 231
 - *De gevolgen voor Marokko en voor de Marokkanen* 231
 - *Overmakingen* 234
- Balans 234

10 Marokko en de wereld 235

- Nationale integriteit 235
 - *Marokkos oostgrens* 235
 - *Inlijving van de Sahara* 237
 - *Een referendum* 239
- De relaties met de Arabische en Afrikaanse wereld 240
 - *De Unie van de Maghreb* 240
 - *Bemiddeling in het Palestijnse conflict* 242
 - *Banden met de Golfstaten* 243
 - *De Afrikaconnectie* 244
- Marokko en Europa 245
 - *Relaties met Frankrijk en Spanje* 245
 - *Toenadering tot Europa* 247
 - *De economische relaties* 248

- *Toekomst van de relatie met Europa* 249
- *Overleg over migratie* 250

11 De Marokkaanse diaspora 252

- De migratietraditie in Marokko 252
 - *Perioden* 252
 - *Het mozaïek van de Marokkaanse emigratie* 253
 - *De emigratie tot 1960* 253
- Gastarbeiders voor Europa: 1960-1973 255
 - *De achtergronden* 255
 - *Wervingsakkoorden* 256
 - *Parallele emigratie: joden en studenten* 258
- Nieuwe wegen in de emigratie: 1973-2000 260
 - *Gezinshereniging en gezinsvorming* 260
 - *Nieuwe bestemmingen Spanje en Italië* 263
- Veranderend perspectief na 2000 264
- Balans 267

12 Tussen de Arabische Lente en Hirak

Een moeizaam decennium 268

- Binnenlandse ontwikkelingen 268
 - *Opeenvolgende regeringen* 268
 - *Hirak-protestbeweging* 269
 - *Een nieuwe koers* 270
 - *Bestending van de Arabische Herfst?* 271
- De relatie met het buitenland 272
 - *Het Afrikaanse continent* 272
 - *De Arabische wereld* 273
 - *Het Westen* 274
- Economische ontwikkelingen 275
 - *Inleiding* 275
 - *Marokko's financiële en economische positie* 276
 - *Agrarische sector en ontwikkeling van het platteland* 277
 - *Toerisme* 279
 - *Industrie* 280
- Sociale ontwikkelingen 283
 - *Marokko als immigratieland* 283
 - *De positie van de islam* 286
 - *Vrouwenrechten in Marokko: de kloof tussen ideaal en werkelijkheid* 288
 - *Persvrijheid in Marokko* 291
- Een nieuw ontwikkelingsmodel 293

Bibliografie 296

- Bronnen voor de Marokkaanse geschiedenis* 296
- Verskillende interpretaties* 297
- Verdere documentatie* 299
- Wat is er in het Nederlands beschikbaar* 300

Register 305

Illustratieverantwoording / Lijst van kaarten 311

Inleiding

Een kennismaking met Marokko

Een land is als een huis: het heeft grenzen, buitenmuren, het is verdeeld in regio's die als kamers zijn en het heeft buren. Dat alles bepaalt het woongenot, de kwaliteit van het huis en de contacten met de omgeving. Een huis heeft ook bewoners. In de loop van de tijd wisselen die: er komen mensen bij en er gaan weer mensen weg. Soms woont een gezin eendrachtig samen, soms zijn er meerdere appartementen in eenzelfde huis en leven de bewoners ervan al dan niet in harmonie met elkaar. Een huis kent leefregels, soms gebaseerd op de vorm van het huis, soms tot stand gekomen door onderlinge afspraken van de bewoners.

In dit boek wordt de geschiedenis geschetst van het huis Marokko en zijn bewoners. Daarbij zal er voortdurend aandacht zijn voor de twee aspecten: de geschiedenis van het gebouw, de staat Marokko, en de omvang en inrichting ervan, en de geschiedenis van de bewoners van de vroegste tijden tot op heden: wie waren zij en hoe gingen zij met elkaar om? We zullen ingaan op de factoren die een rol hebben gespeeld bij het tot stand komen van de huidige grenzen en zien hoe Marokko langzaam maar zeker zijn definitieve vorm kreeg.

Ook zal de bijdrage van de verschillende bevolkingsgroepen aan de Marokkaanse geschiedenis beschreven worden, hun inbreng in de geschiedenis, alsmede de verhouding tussen de middelpuntzoekende en middelpuntvliedende krachten: de strijd tussen de sultan en de verschillende regio's, die zoveel mogelijk hun autonomie wilden handhaven. Ten slotte zal er aandacht worden geschonken aan de manier waarop de islam in Marokko wordt beleefd en de rol die zij heeft gespeeld in het politieke en maatschappelijke leven.

DE LIGGING

Arabisch auteurs noemen Noord-Afrika *Djeziraat al-Maghreb*, het eiland van de ondergaande zon: het Westen. Dit eiland wordt omgeven door de Middellandse Zee, de Atlantische Oceaan en de 'zee van zand', de Sahara. Helemaal in het noordwesten van dit eiland ligt de *Maghreb al-Aqsa*, het 'Uiterste Westen': Marokko. Het land bevindt zich ten westen van de nulmeridiaan van Greenwich en reikt zelfs verder westwaarts dan de Ierse hoofdstad Dublin. In Europa is het land bekend geworden onder de naam Marokko, wat een verbastering is van de naam van de stad Marrakech.

Aan de westkant wordt Marokko over een afstand van circa 2000 km bespoeld door de Atlantische Oceaan. Ongeveer 450 km is de lengte van de kuststrook langs de Middellandse Zee tot aan de grens met Algerije. In het oosten is de ruim

Italiaans handschrift uit de vijftiende eeuw met een kaart van Afrika, gebaseerd op gegevens van de beroemde geograaf Ptolemeus, die leefde in de tweede eeuw na Christus.

Van de vroegste geschiedenis van Marokko weten we alleen iets door archeologische vondsten en door wat Griekse en Romeinse schrijvers, vaak op basis van informatie uit de tweede hand, hebben opgetekend. Tot ongeveer 4000 voor Christus vormde Noord-Afrika een eenheid met de rest van Afrika: fauna en flora verschilden niet van die van meer zuidelijke regio's. Veranderingen in het klimaat leidden echter tot het ontstaan van de Sahara, die tot de tiende eeuw na Christus een vrijwel ondoordringbare barrière zou vormen tussen noord en zuid.

Over de eerste bewoners van het gebied is weinig met zekerheid te zeggen, maar wel is duidelijk dat Noord-Afrika invloed en immigratie heeft gekend vanuit zowel het Iberische schiereiland als het Midden-Oosten. In cultureel opzicht is de Punische invloed groot geweest: Carthago introduceerde een bepaalde vorm van bestuur en leverde ook het eerste schrift. De Romeinen, die vanaf 146 voor Christus de plaats van Carthago overnamen, bouwden voort op de grondslagen die de Puniërs hadden gelegd.

Het beeld van de samenleving dat uit de schaarse berichten opdoemt is er een van een voortdurende wisselwerking tussen enerzijds de vreemde overheersers, Carthago en Rome, en anderzijds de lokale bevolking die zich niet gemakkelijk liet intomen en grotendeels een eigen samenleving in stand hield. Naar de geschiedenis daarvan kunnen we echter slechts gissen.

DE EERSTE BEWONERS

De Steentijd (tot 2000 voor Christus)

In 1934 werden in een steengroeve bij Rabat stukken van een menselijke schedel gevonden die dateert van 165.000 jaar geleden. In latere jaren zijn elders in Marokko menselijke resten gevonden van meer dan 200.000 jaar oud. Andere vondsten, zoals bewerkte stenen en pijlen, tonen aan dat zelfs meer dan een miljoen jaar geleden het huidige Marokko al bewoond was.

De ontwikkeling van de menselijke beschaving in Noord-Afrika lijkt ongeveer op dezelfde wijze te zijn verlopen als in het nabijgelegen Europa. Er zijn in Marokko skeletresten gevonden die lijken op die van de Europese Neanderthaler en

In vroegere tijden, toen het klimaat warmer en vochtiger was, kwamen er ook giraffen voor in Marokko, zoals deze nagetekende gravure uit Zuid-Marokko laat zien.

de mens van Cro-Magnon. Deze mensen bewoonden Marokko tussen 50.000 en 20.000 jaar voor Christus en zij leefden vooral van de jacht. Het klimaat in Noord-Afrika was toen warmer en vochtiger dan nu en er kwamen allerlei diersoorten voor die tegenwoordig alleen in tropisch Afrika te vinden zijn, zoals nijlpaarden, olifanten en giraffen. Vanaf 10.000 voor Christus trad er een klimaatwijziging op waarbij het kouder werd. Dieren uit het noorden zoals herten, beren en wilde zwijnen komen sindsdien in Noord-Afrika voor.

De eerste tekenen van een meer georganiseerde samenleving dateren van ongeveer 20.000 jaar voor Christus. Men noemt deze beschaving de Ibero-mausurische, omdat men aanvankelijk dacht dat deze beschaving invloed had ondergaan van zowel het Iberische schiereiland als vanuit de streek van Oran in westelijk Algerije. Tegenwoordig zijn de geleerden het erover eens dat deze beschaving heel eigen kenmerken bezat en sterkere gelijkenissen vertoonde met wat elders in Noord-Afrika is gevonden. De stenen gebruiksvoorwerpen zijn veel nauwkeuriger bewerkt dan die uit vroegere perioden en de manier van begraven, waarbij het lichaam met een kleurstof werd ingewreven, duidt op een hogere cultuur. Rond 6000 voor Christus vindt een nieuwe toestroom van mensen plaats vanuit het oosten. Potscherven en ook resten van skeletten wijzen op overeenkomsten met de bevolking van de oostelijke delen van Noord-Afrika en het Midden-Oosten.

VOLUBILIS

Volubilis is weliswaar niet de oudste stad van Marokko, maar wel de stad waar de meest prestigieuze overblijfselen uit de vroege geschiedenis van Marokko te zien zijn. Door haar gunstige ligging en vruchtbare omgeving groeide de plaats nog voor de komst van de Romeinen uit tot een belangrijke stad. De naam van de stad zou zijn afgeleid van het Berberwoord *alili*, oleanders. Van de Puniërs had de stad het bestuursstelsel van suffeten, stadsbestuurders, overgenomen. Dit wordt vermeld in een inscriptie die dateert uit 317 voor Christus. Tijdens de opstanden die uitbraken na de moord op Ptolemeus in het jaar 40 kozen de bewoners van Volubilis de kant van Rome. Hun trouw werd beloond met het verlenen van stadsrechten en vrijstelling van een aantal belastingen.

De grootste bloei van de stad kwam echter later. In 168-169 werd een stadsmuur opgetrokken van 2700 meter lang, om de 60 meter versterkt met torens en met 11 toegangspoorten. Een serie verdedigingswerken op de toppen van de omringende heuvels beschermden de toegang tot de stad. Tijdens de regering van de uit Afrika afkomstige keizer Septimus Severus (193-211) werden grote bouwwerken aangelegd: capitool, triomfboog, forum en een basiliek. De stad telde ruim 12.000 inwoners. Talloze vondsten gedaan tijdens opgravingen en nu bewaard in het archeologisch museum van Rabat getuigen van de rijkdom van Volubilis. Ook na het vertrek van de Romeinen in 285 bleef Volubilis een rol spelen. Opgravingen hebben aangetoond dat nieuwe huizen en versterkingen

werden opgetrokken met materiaal uit de glorie-tijd. Volubilis zou later ook de schakel vormen tussen het antieke en het islamitische Marokko: Idris I, de stichter van de eerste dynastie van het onafhankelijke Marokko, vond na zijn vlucht uit Damascus toevlucht in Volubilis. Hij werd vlakbij de stad begraven en rond zijn graf ontstond een nieuwe stad, Moelay Idriss, die zich tot een van de belangrijkste heiligdommen van de moslims in Marokko heeft ontwikkeld.

Huis van een rijke patriciër in Volubilis, prachtig versierd en van alle gemakken voorzien
a (l.) Mozaïek met afbeelding van Dionysius en de vier seizoenen
b (r.) Bassins met fonteinen voor verkoeling in de zomer

Tot de meest tot de verbeelding sprekende exportproducten van Noord-Afrika behoorden de wilde dieren, die voor de spelen in het circus van Rome werden gebruikt. Met netten en valkuilen werden de beesten gevangen. Volgens de kronieken moet het om aanzienlijke aantallen zijn gegaan: in 93 voor Christus namen 100 leeuwen het op tegen met speren bewapende gladiatoren; in 61 voor Christus vochten 100 beren met even zoveel slaven en in 58 is er sprake van 150 panthers. In 55 voor Christus, bij de opening van een nieuw colosseum, bood Pompeus aan het volk spelen aan waarbij 410 panthers, 500 leeuwen en 20 olifanten optraden.

Romeinse provincie

De dood van de zoon van Juba II, Ptolemeus, die in het jaar 40 tijdens een bezoek aan Rome door keizer Caligula werd vermoord, luidde het einde in van de semi-onafhankelijkheid van de Noord-Afrikaanse gewesten. De Romeinen moesten nog wel eerst vier jaar oorlog voeren om het gebied daadwerkelijk te onderwerpen. De regio werd in twee Romeinse provincies opgedeeld, Mauretania Tingitana en Mauretania Caesariensis, waarbij de rivier de Moulouya in Oost-Marokko de grens vormde. Mauretania Tingitana met als hoofdstad Tingis (Tanger) vormde het meest westelijke

2

De Berberdynastieën (700-1440)

Met de komst van de islam begint voor Marokko een nieuwe fase in de geschiedenis. De Middellandse Zee zou in de komende eeuwen de scheiding gaan vormen tussen de christelijke en de islamitische wereld. Marokko heeft echter slechts kort deel uitgemaakt van het grote islamitische rijk dat eerst vanuit Damascus en daarna vanuit Bagdad bestuurd werd. In het begin van de negende eeuw vestigde een nazaat van de Oemajjaden een dynastie in Marokko. Dit betekende het begin van Marokko als onafhankelijke staat.

Onder de drie Berberdynastieën – de Almoravieden, de Almohaden en de Marinieden – die tussen 1040 en 1470 over Marokko regeerden, zou het land tot grote bloei komen. De historicus Ibn Khaldoen heeft de opkomst en ondergang van deze dynastieën als een cyclus beschreven: de verovering van de macht door een Berberstam die een einde wilde maken aan de zedenverwildering en de anarchie, de bloei en expansie onder een tweede generatie en het verval, dat zich

inzette vanaf de derde generatie, terwijl nieuwe krachten zich al aandienden.

Opvallend is dat alle drie grote dynastieën hun oorsprong vonden in de periferie van het rijk: de Almoravieden ver in de Sahara, aan de oever van de Senegalrivier, de Almohaden in de bergen van de Hoge Atlas en de Marinieden in de oostelijke steppen langs de grens met Algerije. Tijdens hun heerschappij hebben de grenzen van Marokko gereikt tot diep in het noorden van Spanje enerzijds en ver in de Maghreb, tot aan Tunesië, anderzijds.

De Reconquista heeft in 1492 een einde gemaakt aan de Marokkaanse aanwezigheid in Spanje en zelfs geleid tot de bezetting van delen van Marokko. Het Ottomaanse Rijk van zijn kant legde de definitieve oostgrens van Marokko vast. Alleen zuidwaarts, in de richting van de Sahara, bleven de Marokkaanse sultans nog eeuwenlang expansiemogelijkheden houden.

Mohammed verkondigde in het handelscentrum Mekka met zijn tempel vol goden dat er slechts één God is.

De 'rechtgeleide kaliefen'

Mohammed liet bij zijn dood de kern van een staat na, maar veel verder dan het Arabische schiereiland reikte die nog niet. Het waren zijn opvolgers die het territorium van de islam razendsnel zouden uitbreiden. Het tijdperk van de eerste vier kaliefen wordt door de islamitische geschiedschrijving aangeduid als de tijd van de 'rechtgeleide kaliefen'. In latere geschriften is deze tijd geïdealiseerd: de gemeenschap was toen nog niet verdeeld en alles verliep in goede harmonie.

Onder Aboe Bakr (632-634) werden de Arabische stammen die nog weerstand hadden geboden onderworpen en werden delen van Irak en Syrië aan het rijk toegevoegd. Zijn opvolger Oemar (634-644) vervolgde eerst de campagnes naar het oosten, waarbij heel Palestina, Syrië, Irak en Perzië werden veroverd. Vervolgens werd het territorium uitgebreid naar het westen en werd Egypte ingelijfd. Onder de derde kalief Oethmaan (644-656) werd er voor het eerst een inval gedaan in Noord-Afrika, maar erg succesvol was deze nog niet.

Na de dood van Oethmaan ontstond er onenigheid over de opvolging. Sommigen wilden een lid van de familie van Oethmaan als kalief, terwijl anderen aan Ali, die gehuwd was met de dochter van de boodschapper Mohammed, de voorkeur gaven. Deze partij van Ali, de *sjia* Ali, was van mening dat het kalifaat alleen toekwam aan afstammelingen van de boodschapper Mohammed. Toen na de moord op Ali in 661 de gouverneur van Syrië, die familie was van de derde kalief Oethmaan, het kalifaat naar zich toetrok, legden de aanhangers van de familie van Ali zich daar niet bij neer. Zij erkenden een van de zoons van Ali, Hoessein, als kalief, of liever gezegd als imam, want dat was de titel die zij aan hun leider gaven. De eerste splitsing binnen de islam was een feit: het was het begin van de *sji'ieten*. Moeawia, de nieuwe kalief, verplaatste de hoofdstad van het islamrijk naar Damascus, vanwaar de dynastie der Oemajjaden zou regeren tot 750.

DE VEROVERING VAN NOORD-AFRIKA EN SPANJE

De eerste inval

Bij de verovering van het Midden-Oosten hebben de Arabische legers niet veel tegenstand ondervonden. Zo was Egypte binnen drie jaar ingelijfd, Perzië in vier jaar en Syrië in zes jaar. De Berbers in Noord-Afrika hebben echter meer dan een halve eeuw weerstand geboden.

Noord-Afrika kende aan de vooravond van de moslimse verovering geen centraal gezag. De Byzantijnen hadden in het begin van de zesde eeuw getracht Noord-Afrika onder het gezag van Constantinopel te brengen, maar verder dan enkele versterkte garnizoenssteden waren zij niet gekomen.

De forten waren vaak opgetrokken met de overblijfselen van de vroeg-Romeinse steden en zij stonden bloot aan voortdurende aanvallen van Berberstammen in de omgeving. Noord-Afrika was in feite opgesplitst in een aantal kleine vorstendommen. Een deel van de bewoners van de stedelijke centra in Noord-Afrika was overgegaan tot het christendom, maar zware theologische twisten zorgden voor verdeeldheid en spanningen. De bevolking van het platteland was waarschijnlijk trouw gebleven aan de traditionele godsdienst, waarin de verering van natuurkrachten en geesten een grote rol speelde. De grote landbouwbedrijven uit de Romeinse tijd waren in verval geraakt, en nomaden drongen met hun grote kuddes verder op naar het noorden.

In het Noord-Afrikaanse berggebied vonden de Arabieren niet een groot leger tegenover zich, maar talrijke stammen die hun gebied en hun onafhankelijkheid hardnekkig verdedigden. De aanvoerlijnen met het Arabisch schiereiland, het centrum van waaruit het nieuwe geloof werd uitgedragen, werden langer en dus kwetsbaarder naarmate de legers van de nieuwe moslims verder naar het westen oprukten. De Byzantijnse vloot kon de verbindingslijn langs de Libische kust gemakkelijk doorsnijden en het contact met het achterland verbreken.

Al in 647 wist een Arabisch leger door te dringen tot Zuid-Tunesië. Maar pas in 670, met de stichting van de stad Kairouan in het steppegebied van Centraal-Tunesië door Oeqba ibn Nafi, kregen de Arabieren de beschikking over een versterkte uitvalsbasis in Noord-Afrika. Opvallend was dat zij hun centrum niet vestigden aan de kust, zoals de Feniciërs en de Romeinen hadden gedaan, maar in het bin-

In tegenstelling tot de Romeinen en Byzantijnen vestigden de Arabieren zich in Tunesië niet langs de kust maar stichtten zij een nieuwe stad in de steppe: Kairouan. De eerste moskee die hun aanvoerder Oeqba ibn Nafi er bouwde zou lange tijd de grootste zijn van heel Noord-Afrika.

In 1612 en 1617 heeft Marokko geprobeerd de buit van Spaanse schepen in Vlissingen te verkopen. De meereizen- de joodse kooplieden moesten de goederen verkopen en inkopen wat de sultan nodig had: wapens, munitie en scheepsbouwmaterialen. Zo bereikten Braziliaanse suiker en kleurstoffen, Peruviaanse huiden en Spaanse amandelen regelmatig de Republiek. De Republiek had ook belangstelling voor graan en salpeter uit Marokko, maar de sultan gaf daarvoor slechts sporadisch exportvergunningen af. De retourlading uit Nederland bestond, behalve uit wapens, uit textiel, tabak, messen en specerijen zoals peper en kruidnagelen. Ook zond de sultan koper naar de Republiek om er hier kogels en kanonnen van te laten maken. In 1621 is er nog onderhandeld over de bouw van twee oorlogsschepen.

Problemen in de Marokkaans-Nederlandse betrekkingen ontstonden vooral door het optreden van Nederlandse vrijbuiters op de Marokkaanse kust. Het vrijwel onbeperkt uitgeven van kaapbrieven tegen Spaanse schepen had tot een explosieve groei van de Nederlandse kaapvaart geleid. Deze vorm van oorlogvoering was voordelig voor de Nederlandse admiraliteit, omdat zij zo zelf minder oorlogsschepen hoefde uit te rusten en toch aandeel in de buit had. Toezicht op de kaapvaart was echter bijzonder moeilijk. Toen tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) de Staten-Generaal weer controle op de hele onderneming probeerden te verkrijgen, gaven veel kapers er de voorkeur aan openlijk zeerover te worden, waardoor de chaos alleen maar toenam. Deze piraten, ook die van Nederlandse afkomst, lieten zich weinig ge-

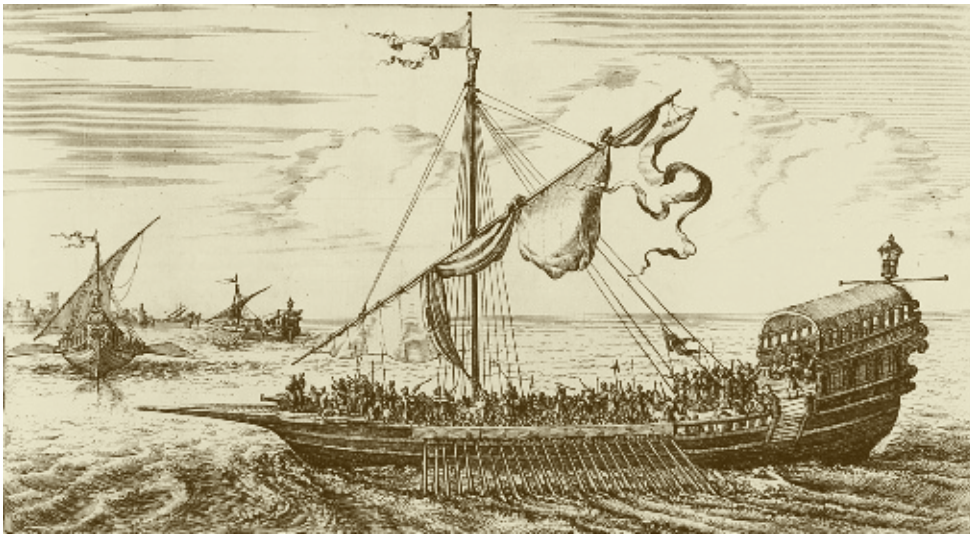
legen liggen aan het Marokkaans-Nederlandse verdrag en plunderden ook de schepen van de sultan, wat weer tot diplomatieke spanningen leidde.

De betrekkingen met de sultan zouden ingrijpend veranderen met de opkomst van de piratenrepubliek in Rabat-Salé. Marokkaanse zeeroverij was weliswaar geen nieuw verschijnsel, maar de opkomst van een onafhankelijke en goed georganiseerde piratenmacht in Salé werd gezien als een grote bedreiging voor de Nederlandse koopvaardij. Al spoedig richtten de meeste diplomatieke activiteiten zich dan ook op het bewaren van een goede verstandhouding met deze nieuwe macht, ook als dat indruiste tegen de belangen van de sultan in Marrakech.

DE REPUBLIEK VAN SALÉ

Morisco's

Salé was strategisch gelegen: zowel de schepen die overstaken naar Amerika als die op weg naar het Verre Oosten, voeren langs de Marokkaanse kust. Piraterij was op de Marokkaanse kust, zoals overal elders in het Middellandse-Zeegebied, geen ongewoon verschijnsel. Anders echter dan in Algiers, Tunis en Tripoli, waar onder Ottomaanse heerschappij kaapvaart in de zestiende eeuw tot bloei was gekomen, goed georganiseerd was en integraal deel uitmaakte van het staatsbestel, was die in Marokko zeer beperkt van omvang gebleven. Tot in het begin van de zeventiende eeuw wa-

Galei van Barbarijse zeerovers. De roeiers waren meestal slaven.

In hun betrekkingen met de Republiek waren de sultans van Marokko vooral geïnteresseerd in het aankopen van wapens en munitie. De Republiek was als een van de weinige Europese mogendheden bereid wapens te leveren aan Marokko. Dit Nederlandse kanon in het fort van Essaouira maakte deel uit van zo'n leverantie.

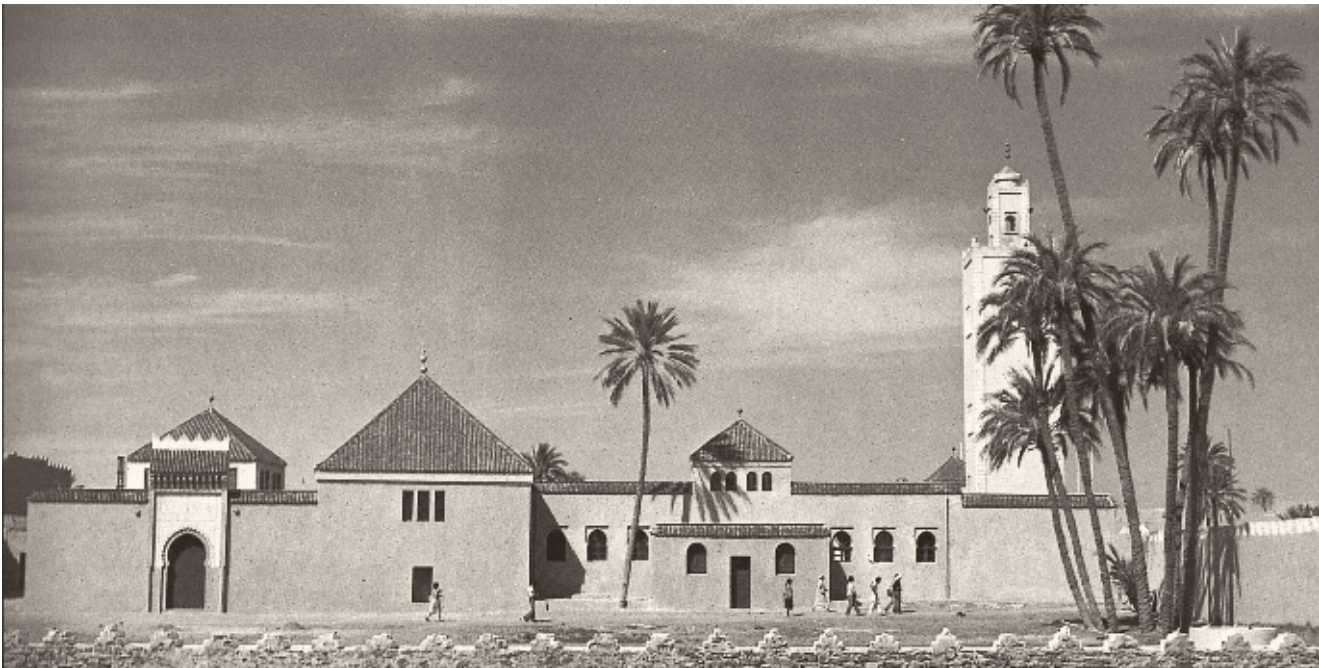
4 Marokko onder de Alawieten (1660-1820)

In de loop van de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw was er niet alleen een einde gekomen aan de Marokkaanse invloed in Spanje, maar konden de Marokkaanse sultans ook niet voorkomen dat een groot aantal kustplaatsen bezet werd door de Spanjaarden en Portugezen. De onmacht van de sultans om weerstand te bieden aan de buitenlandse indringers veroorzaakte een verzwakking en afbrokkeling van hun prestige en gezag in eigen land. Leaders van religieuze broederschappen probeerden de leemte op te vullen en leiding te geven aan de strijd tegen de indringers. Er was nauwelijks nog sprake van een centraal gezag. Vanaf 1650 weet een nieuwe dynastie, die zoals zovele van haar voorgangers ook afkomstig was uit Zuid-Marokko, het land weer onder één centraal gezag te brengen en de meeste kustplaatsen op de Europeanen te heroveren. Deze dynastie der Alawieten wist in de in dit hoofdstuk behandelde periode definitief haar gezag over het land te vestigen en dat tot de dag van vandaag te bestendigen.

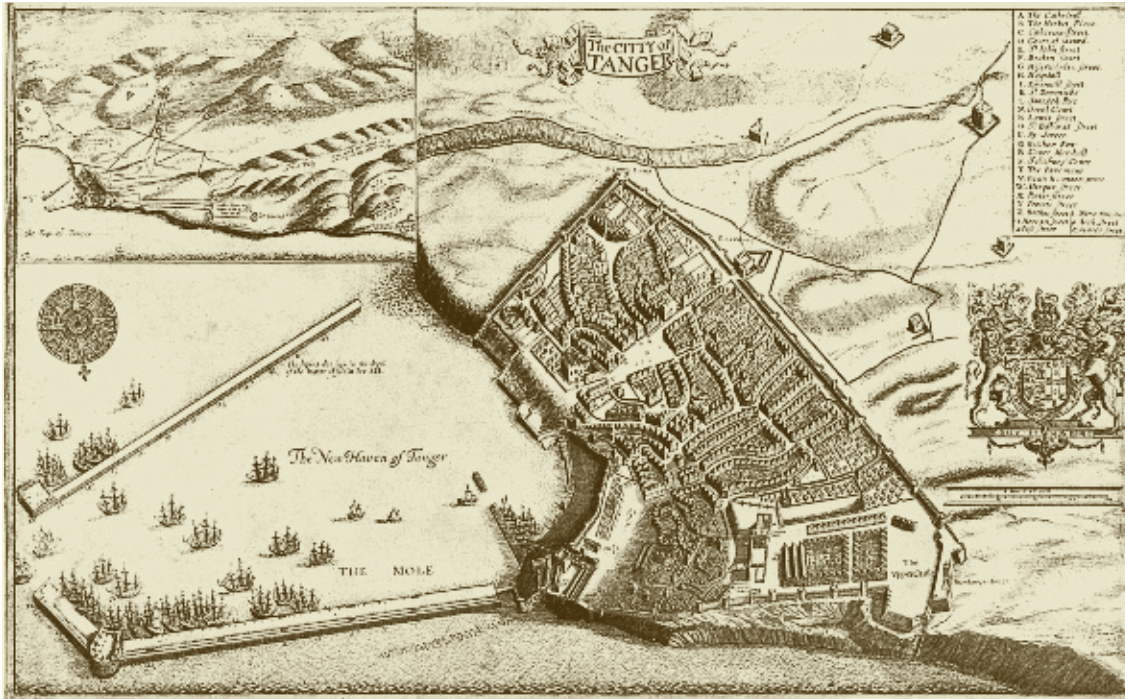
Sultan Moelay Ismaïl bracht tijdens zijn lange regerings-

periode rust en veiligheid in het land. Zijn belangrijkste hulpmiddel hierbij was een beroepsleger van zwarte slaven. De relaties met Europa werden in het begin nog bepaald door de strijd om de bezette havens en door de kaapvaart, maar in de loop van de achttiende eeuw gingen vreedzame handelscontacten via de nieuwgebouwde haven van Essaouira een grote rol spelen.

Na de dood van sultan Ismaïl (1727) ontbrandde er weliswaar weer strijd om de troon, maar de dynastie van de Alawieten stond niet ter discussie: de strijd bleef binnen de familie. Wel veranderde het binnenlandse evenwicht. De Berberstammen in de berggebieden begonnen naar de kustvlaktes te trekken en veranderden ingrijpend de samenstelling van de bevolking. In religieus opzicht wisten de Alawitische sultans, die zich beriepen op hun afstamming van de profeet Mohammed, hun leidinggevende rol te handhaven, ondanks hernieuwde pogingen van de *zawia's* om op het einde van de achttiende eeuw iets van hun vroegere zelfstandigheid te herstellen.

Mausoleum van Moelay Ali Sjerief in Rissani, de stichter van de dynastie der Alawieten

In 1661 had de Engelse koning Karel II de stad Tanger als bruidsschat gekregen bij zijn huwelijk met de Portugese prinses Catherina. De stad bleek echter moeilijk te verdedigen tegen de voortdurende aanvallen en belegeringen van Moelay Ismail. In 1684 werd de stad ontruimd. In 1704 zouden de Engelsen Gibraltar bezetten, dat eenvoudig te verdedigen was, en van waaruit de Straat van Gibraltar gemakkelijk te controleren was.

Meknès, de nieuwe hoofdstad van sultan Moelay Ismail, moest mooier en groter worden dan Versailles. Hij vertrouwde de bevolking van Marrakech en Fès niet en bouwde daarom een geheel nieuwe hoofdstad.

CHRONOLOGIE BELANGRIJKSTE DYNASTIEËN NAAR REGERPERIODE IN SULTANSSTEDEN

	Regerperiode	VOLUBILIS	FES	MARRAKECH	MEKNES	RABAT
Idrissiden	789-974	789-808	808-974			
Almoravieden	1060-1147		1060-1062	1062-1147		
Almohaden	1147-1244			1147-1184		1184-1224
Almohaden				1224-1244		
Merinieden	1244-1465		1253-1465	1244-1253		
Wattasieden	1465-1525		1465-1525			
Saädieten	1525-1665			1525-1665		
Alawieten	1665-heden		1757-1912	1665-1675	1675-1757	1912-heden

Bron: John Steenbruggen, *Urban tourism and cultural heritage*

5 Marokko in de negentiende eeuw

In de loop van de achttiende eeuw had de dynastie van de Alawieten zich stevig weten te vestigen in Marokko. Troonswisselingen werden binnen de familie afgewikkeld en de sultans hadden op efficiënte wijze de contacten met de buitenlandse mogendheden weten te monopoliseren door een strikt toezicht op de in- en uitvoer. De sultans waren er echter niet in geslaagd een noodzakelijk proces van modernisering in gang te zetten. In de landbouw, de nijverheid, het transport en de handel vond geen enkele vernieuwing plaats en voor de belastingafdracht moest nog steeds het leger worden ingezet.

Als in Europa in de loop van de negentiende eeuw de industriële revolutie op gang komt en Europese kooplieden wereldwijd op zoek gaan naar nieuwe afzetmarkten en grondstoffen, wordt Marokko langzaam maar zeker het slachtoffer van de Europese expansiedrift. De Europese verovering van Marokko zou grotendeels verlopen volgens een klassiek patroon: na economische en commerciële penetratie – vaak afgedwongen door militaire interventies – en het opbouwen van een torenhoge schuldenlast, wordt het land onder curatele gesteld en verliest het tenslotte zijn onafhankelijkheid.

Dat Marokko pas zo laat in de geschiedenis daadwerkelijk onder Frans en Spaans gezag is gekomen, had meer te maken met de rivaliteit tussen de verschillende Europese mogendheden dan met de efficiëntie van het Marokkaanse verzet.

UITHOLLING VAN DE SOEVEREINITEIT

Franse penetratie vanuit Algerije

De eerste taak van Moelay Abderrahmaan, die in 1822 de macht had overgenomen, was zoals zo vaak de rust in het rijk herstellen. Het verzet kwam vooral van de *zawia's*, die zich door het verbod op de heiligenverering en de *moessesems* beknotten zagen. De bedevaarten naar de heiligdommen waren een belangrijke bron van inkomsten en de jaarlijkse grote feestelijke bijeenkomsten droegen veel bij aan het prestige en de invloed van de leiders van de broederschappen. Door de maatregelen van zijn voorganger in te trekken wist de nieuwe sultan een aantal broederschappen aan zich te ver-

plichten, zodat hij het traditionele spel van verdeel-en-heers weer kon gaan toepassen.

Buiten de grenzen van het rijk speelden zich intussen andere ontwikkelingen af die ook de toekomst van Marokko ingrijpend zouden gaan beïnvloeden. De verovering van Algerije door Frankrijk in 1830 luidde een nieuwe fase in van de Europese expansie. De negentiende eeuw zou de eeuw worden van de opdeling van de wereld onder de Europese mogendheden. Vooral het Afrikaanse continent, dat tot dan toe alleen nog maar langs de kusten met de Europese expansie te maken had gehad, werd nu het terrein van een ongekende wedijver van de Europese mogendheden die ieder een stukje van dit werelddeel wilden veroveren. Een verovering die in 1830 met Algerije begon en bijna een eeuw later met

Sultan Moelay Abderrahmaan (1822-1859)

6

Het protectoraat (1912-1956)

Marokko was een van de laatste landen van Afrika dat ten prooi viel aan het Europese imperialisme: een koloniale nakomer dus. De Franse en Spaanse bezetting kreeg echter een speciaal karakter: het land werd geen kolonie, maar een protectoraat. Dit hield in dat in naam de Marokkaanse soevereiniteit en de positie van de sultan werden gerespecteerd, en dat Frankrijk en Spanje slechts als beschermheren optraden die het land zouden begeleiden bij het moderniseringsproces: een vorm van indirect bestuur. In de praktijk kwam het er echter al snel op neer dat de functionarissen van het protectoraat – al dan niet discreet – in feite bepaalden wat er in het land gebeurde.

Wat geen der sultans ooit was gelukt, lukte Spanje en Frankrijk wel: er kwam een einde aan de autonomie die grote delen van het land zich altijd hadden toegeëigend. In naam van de sultan werd Marokko gepacificeerd en onder centraal bestuur gesteld. Aan de opdeling *bled al-makhzen* versus *bled as-siba* was een einde gekomen, maar een nieuwe tweedeling deed haar intrede met de verdeel-en-heerspolitiek van de Fransen.

Om een tegenwicht te bieden aan de Arabische elite in de steden en de ambtsdragers rond de sultan zochten de Fransen steun bij de feodale *landlords* in de Hoge Atlas, bij de leiders van de *zawia's* en vooral bij de Berberbevolking op het platteland. De verschillen tussen Berbersprekenden en Arabischsprekenden werden uitvergroot tot fundamentele tegenstellingen en in 1930 werd een mislukte poging gewaagd de Berbers te onttrekken aan de rechtsmacht van de sultan door het gewoonterecht van de Berbers tot officiële norm te maken bij het bestuur in Berberregio's.

De ingreep in de soevereiniteit van het land vormde een sterke impuls voor het opkomende nationalisme. De wortels hiervan lagen in de Salafiabeweging, die een terugkeer naar de oude waarden van de vroege islam predikte. De sultan werd in de loop der jaren het symbool bij uitstek van het verzet tegen de Franse overheersing en na aanvankelijke aarzelingen groeide hij in deze rol. De Fransen dachten in 1953 het nationalistische verzet te kunnen breken door sultan Mohammed V te vervangen door een marionet, maar het effect was averechts. In 1955 moesten de Fransen de ver-

De twee hoofdrolspelers bij het begin van het protectoraat: de Marokkaanse sultan Moelaj Joesoef en de Franse resident-generaal Lyautey.

Onmiddellijk na de eerste successen van de opstand die in 1920 begon, legde Abdelkrim de fundamenten voor een modern bestuur. Er kwam een soort regering en een nationale vergadering. De troepen, waarvan de strijders uit zijn eigen stamgebied, de Aït Waryaghar, de geharde ruggengraat vormden, werden georganiseerd volgens een strikte hiërarchie. Zijn ideaal was niet alleen om het eigen stamgebied tegen de indringers te verdedigen. Zijn ideaal was ook om het verzet in de hele regio te mobiliseren en van de Rif een goed georganiseerde samenleving te maken die de uitvalsbasis zou kunnen vormen van waaruit straks heel Marokko bevrijd zou worden.

Tijdens de gehele periode van de Rifoorlog, die duurde van juli 1921 tot de overgave van Abdelkrim in 1926, zien we dat er voortdurend gehinkt wordt op twee gedachten. Het schijnt dat Abdelkrim zelf en een kleine groep naaste medewerkers een moderne staat voor ogen hadden, met een grondwet, een parlement en een modern rechtssysteem. In contacten met de westerse mogendheden werden deze aspecten benadrukt en documenten werden ondertekend in naam van de regering van de Republiek van de Rif. De nieuwe republiek probeerde via een telegram in september 1921 internationale erkenning te verkrijgen van de pas opgerichte Volkenbond, en in 1922 werden er delegaties gestuurd naar Parijs en Londen om de zaak van de Republiek te bepleiten. De meeste van zijn volgelingen konden zich echter totaal niet vinden in deze moderne staatsopvattingen. Voor hen stond de strijd tegen de Spanjaarden in het teken van de confrontatie islam-christendom en zij kenden Abdelkrim de titel toe van *Amier al-Moedjahidien*, leider van de strijders voor het geloof.

Abdelkrim had grote bewondering voor de Turkse leider Kemal Atatürk, zonder zich echter ooit duidelijk uit te spreken voor een absolute scheiding tussen godsdienst en staat. Ook al zou hij dat gewild hebben, kon hij het zich zeker niet permitteren om een rechtssysteem op Europese grondslag in te voeren. Hij legde zich er allereerst op toe het traditionele islamitische recht te versterken om zo in ieder geval het gewoonterecht van de verschillende stammen te overstijgen. Ook zijn strijd tegen de invloedrijke broederschappen moet gezien worden in het licht van zijn pogingen om tot een grotere eenheid van de Rif te komen. Hij benoemde rechters en ambtenaren die niet gehouden waren aan de

loyaliteit van de verschillende stammen. Abdelkrim zag zich voor de moeilijke taak gesteld om de traditionele tegenstellingen binnen de Rif te overwinnen en alle bewoners te mobiliseren in de strijd tegen Spanje. Later, in ballingschap, heeft hij gezegd dat zijn strijd mislukt was door de onderlinge verdeeldheid van de Rifbewoners. De geesten waren nog niet rijp voor de hervormingsgezinde ideeën van Abdelkrim.

Zolang de strijd zich in de Spaanse protectoraatszone had afgespeeld, hadden de Fransen zich afzijdig gehouden. In 1924 waagde Abdelkrim een militaire uitval naar een aan de Rif grenzend gebied in de Franse zone. Hij rukte op in de richting van Fès waardoor de strijd naar het zuiden werd verplaatst. Nu konden de Fransen niet langer lijdzaam toezien. Maarschalk Pétain, die Lyautey was opgevolgd, voerde een geweldige Frans-Spaanse troepenmacht aan van 32 divisies, bestaande uit 100.000 Spanjaarden, 325.000 Fransen en 400.000 Marokkaanse hulptroepen, aangevoerd door 60 generaals en gesteund door vliegtuigen om de 80.000 strijders van Abdelkrim te verslaan. Meer dan de helft van de Spaans-Franse troepenmacht bestond uit Marokkaanse huurlingen. Bij de strijd werd ook gifgas ingezet. In mei 2011 heeft de Spaanse regering toegezegd om de nakomelingen van de Marokkaanse slachtoffers van de Rifoorlog te compenseren met 200 euro per persoon. Ruim 50.000 mensen zouden hiervoor in aanmerking komen.

Langzaam maar zeker moest Abdelkrim terrein prijsgeven. Het duurde toch nog tot mei 1926 voordat hij zich in Targuist aan de Fransen overgaf. De rust in de Rif was weer-gekeerd – weliswaar ten koste van 100.000 burgerslachtoffers. De sultan feliciteerde de Franse commandant met

Koning Mohammed v probeerde tijdens zijn bezoek aan Caïro in 1960 tevergeefs Abdelkrim over te halen naar Marokko terug te keren. Deze zou hebben geweigerd omdat hij het niet eens was met de manier waarop Marokko bestuurd werd.

Na de onafhankelijkheid leefde bij de leiders van de nationale onafhankelijkheidspartij, de Istiqlal, de verwachting dat zij in een nieuw democratisch Marokko de belangrijkste rol zouden gaan spelen. Het zou echter heel anders uitpakken.

Zowel Mohammed v als Hassan II toonden weinig bereidheid om de macht te delen. Door verschillende belangengroeperingen en partijen tegen elkaar uit te spelen wisten zij meester van het politieke spel te blijven. Mohammed v kon hierbij nog gebruikmaken van zijn prestige als leider van de strijd voor de onafhankelijkheid, maar onder koning Hassan ontwikkelde Marokko zich tot een autoritaire staat waar de koning alle beschikbare middelen gebruikte om tegenkrachten uit te schakelen. Kenmerkend voor het Marokko van koning Hassan II was dat de onderdrukking verschoolen ging achter een façade van democratie en tolerantie. Een grondwet, een parlement met een veelheid aan partijen, en een rijk gevarieerde pers gaven de indruk van een moderne staat. Maar achter deze façade ging een samenleving schuil waar terreur en corruptie een grote rol speelden. De regeringsperiode van Hassan II, in het bijzonder de periode vanaf 1965, wordt wel aangeduid als de ‘jaren van lood’.

In de eerste jaren na de onafhankelijkheid werd het parlementaire stelsel uitgehold door manipulatie en fraude, waardoor de geloofwaardigheid van het systeem werd ondermijnd. Begin jaren zeventig ondernamen militairen twee coupogingen om een einde te maken aan de monarchie.

Om zijn verloren prestige te herwinnen mobiliseerde de koning de Marokkaanse bevolking en politieke partijen in 1974 rond de Saharakwestie en tooidde hij zich met het aureool van de ‘hersteller van de eenheid’ van het vaderland. Een tweede middel om zijn absolute macht te rechtvaardigen vond hij in zijn titel van Vorst der Gelovigen. Zijn status als afstammeling van de profeet gebruikte hij om kritiek vanuit islamitische hoek bij voorbaat de mond te snoeren. Het symbool bij uitstek van zijn religieuze leidersfunctie werd de immense Hassan II-moskee in Casablanca, waaraan de gehele bevolking, al dan niet gedwongen, haar bijdrage leverde.

Ook de koning echter besepte in de jaren negentig, mede onder invloed van buitenlandse druk en kritiek, dat veranderingen niet zijn tegen te houden. Heel langzaam werden concessies gedaan die moesten leiden tot een meer democratisch regime. De verkiezingen van 1997 en de nieuwe

Op veel plaatsen in het landschap is het nationale devies aangebracht: God, het vaderland en de koning.

Bij de troonsbestijging van Mohammed VI in 1999 waren de verwachtingen hoog gespannen. Het voelde als het begin van een Marokkaanse Lente. Hij was immers jong en had een geheel ander karakter en beter imago dan zijn vader. Met een aantal spectaculaire initiatieven brak de nieuwe koning inderdaad duidelijk met de denkbeelden en het beleid van zijn vader. Maar al snel werd de nieuwe koning geconfronteerd met uitdagingen waarop een antwoord niet zo gemakkelijk was. In de uitoefening van het koningschap bleek hij toch meer op zijn vader te lijken dan menigeneen had gedacht. De zelfmoordaanslagen van islamitische fanatici in Marokko, het groeiende verzet in traditionele kringen tegen bepaalde hervormingen, het slecht functionerende parlementaire stelsel, de onvrede over de oneerlijke verdeling van de welvaart en over de voortgaande corruptie en schrijnende sociale tegenstellingen deden de glans van de eerste jaren snel verbleken.

De bewindsperiode van Mohammed VI kenmerkt zich door een verschuiving van het verlichte despotisme van de vader naar de verlichte autocratie van de zoon. De koning

bleek niet bereid veel van zijn macht af te staan en de kring van naaste adviseurs, bestaande uit generatiegenoten van de koning, waren vele malen machtiger dan de gekozen volksvertegenwoordigers. Aan de vooravond van de Arabische Lente van 2011 leek Marokko in een impasse te zijn geraakt. Als fervent en kundig jetskiër surfte de koning mee op de schokgolven die door de Arabische wereld gingen, kondigde hij een snelle herziening van de grondwet aan en schreef hij in 2011 verkiezingen uit. Door de winst van de islamitische partij PJD, die ook de regeringsleider leverde, betrad Marokko, exact 100 jaar na de ondertekening van het protectoraatsverdrag in 1912, een nieuwe fase in haar geschiedenis.

DE DEMOCRATISCHE OVERGANG

Op 23 juli 1999 overleed koning Hassan II van Marokko. Meer dan 38 jaar had hij het land met spijkerharde hand geregeerd. Hij werd opgevolgd door zijn oudste zoon, die als

De twee zonen van koning Hassan droegen zijn kist bij de begrafenis in juli 1999.

plaats verworven in de economie. In sectoren als de bouw, de groot- en detailhandel, toerisme en landbouw hebben zij grote invloed verworven. De Berbers uit de Midden-Atlas kozen traditioneel een carrière in het leger, eerst bij de Franse koloniale troepen en vervolgens bij de Marokkaanse strijdkrachten. Ofschoon een aantal hoge officieren na de aanslagen van 1972 en 1973 terecht is gesteld, bleef een groot deel van het midden- en lagere kader in de landmacht bestaan uit Berbers uit de Midden-Atlas.

Het zijn misschien wel de Berbers uit het noordelijke Rifgebied die het meest te lijden hebben gehad van de centrale overheid. Opstanden in 1958 en 1984 zijn bloedig onderdrukt. De ontwikkeling van de regio is dan de overheid sterk verwaarloosd. Koning Hassan had zich van dit deel van zijn rijk weinig aangetrokken en er zich na 1958 nooit meer vertoond. Voor velen bood emigratie naar Nederland en België de enige uitkomst. Inkomsten in de regio kwamen, naast de overboekingen van emigranten in het buitenland, vooral uit de levendige smokkel met de Spaanse enclaves Ceuta en Melilla en uit de steeds in omvang toenemende hasjcultuur.

Pas toen na 1990 het bewind van koning Hassan de teugels enigszins liet vieren durfden Berberbewegingen – die zich dan meer als Imazighen gaan betitelen – weer van zich te laten horen. Bijvoorbeeld tijdens manifestaties in Errachidia in 1994 werden leuzen in het Berber gescandeerd en in diezelfde tijd verscheen er een aantal publicaties in het Berber. Koning Hassan toonde zich gevoelig voor deze signalen en leek te beseffen dat hij de Amazighbeweging kon aanwenden als tegenkracht tegen de opkomende islamistische stromingen die een vergaande arabisering en een doctrinaire islam voorstonden. Hij erkende daarom schoorvoetend dat de Berber-identiteit deel uitmaakte van de brede Marokkaanse culturele en taalkundige erfenis. Mondjesmaat werden er Berbertalige uitzendingen op radio en televisie geïntroduceerd, maar de partijkaders en overheidsinstanties bleven zich verzetten tegen verdere erkenning.

Het Berbermanifest

Pas na de troonsbestijging van Mohammed VI was er sprake van nieuwe ontwikkelingen. Behalve het bezoek van de koning aan Ajdir in de veronachtzaamde Rif, baarde het Berbermanifest veel opzien. Het was opgesteld door de gerespecteerde historicus en taalkundige Mohamed Chafik en ondertekend door 229 vooraanstaande pleitbezorgers van de Amazighzaak. Het manifest, dat in 2000 naar buiten kwam, liet op een geheel nieuwe manier de rol van de Berbers in de geschiedenis van Marokko zien. Bovendien werd er een aantal eisen in geformuleerd.

Het manifest vermeldde Berbers tegenover Arabieren te stellen, en het sprak over twee stromingen in Marokko: een autoritaire, belichaamd in de *makhzen*, het officiële bestuursapparaat, en een democratische, die teruggaat op de Berbertradities van onderling overleg. De autoritaire stro-

ming vindt haar basis niet in de Koran en in de islamitische wet, maar is in feite een erfenis van de despotische Byzantijnse en Perzische bestuurstradities die door de kaliefen van de Oemajjaden in Damascus en de Abbasieden in Bagdad zijn gekopieerd. De Berbertraditie, volgens welke ieder lid van de gemeenschap inspraak heeft, sluit veel meer aan bij de vroege tradities van de islam zoals die door de profeet Mohammed en de eerste kaliefen gestalte is gegeven. Deze benadering was een geheel andere dan die van bijvoorbeeld de leiders van de Istiqlal voor wie Berber gelijk stond met pre-islamitisch, primitief en anti-Arabisch.

De ondertekenaars betogen dat de geschiedenis van Marokko onlosmakelijk verbonden is met de geschiedenis van de Berbers. Volgens het manifest zijn sinds de onafhankelijkheid de Berbers uit de geschiedenis geëlimineerd. Dat is deels gebeurd door de leiders die uit naam van de islam spraken, en door andere leiders voor wie de pan-Arabische eenheid voorop stond. Om recht te doen aan de Berber-identiteit – zo betoogde men in het manifest – moet er een nationaal debat op gang komen over de plaats van de Berber-identiteit in Marokko, dient het Berber erkend te worden als een officiële taal en in het onderwijs worden geïntroduceerd, moeten de geschiedenisprogramma's worden herschreven en dienen de culturele uitingen van Berbers op dezelfde manier gesteund te worden als de Arabische.

De publicatie van het manifest kwam voor velen als een donderslag bij heldere hemel. Zo duidelijk en met zoveel gezag was het eigene van de Berbers van Marokko nog niet opgeëist. De koning echter begreep dat hij dit signaal niet naast zich neer kon leggen, en in zijn troonrede van 30 juli 2001 definieerde hij de Berber-identiteit als een essentieel en onlosmakelijk onderdeel van de Marokkaanse erfenis.

De kleuren van de Berberflag symboliseren de verbondenheid van de Berbers met de natuur: blauw staat voor de zee, groen voor de bergen en geel voor de woestijn. Het rode teken in het midden van de vlag is de letter Z uit het Tifnagh. Het is de middelste letter uit het woord Amazigh.

9

Sociale en economische ontwikkelingen

Bij het herkrijgen van de onafhankelijkheid was Marokko een land met twee gezichten. Enerzijds had een deel van het land en de samenleving aansluiting gevonden bij de moderne tijden. Er was een behoorlijke infrastructuur van spoorlijnen, wegen en havens; moderne stadswijken waren verzezen naast de oude medina's en een op Europese leest geschoeid onderwijssysteem functioneerde naast het aloude islamitische onderwijs. Een groot deel van het land en de samenleving was echter blijven leven volgens de eeuwenoude patronen en was nauwelijks beïnvloed door veertig jaar protectoraat. Dat gold in het bijzonder de streken in en achter de Hoge Atlas en het noordelijke, Spaanse protectoraat.

In de ruim vijftig jaar die verstreken zijn sinds de onafhankelijkheid is deze tweedeling niet verdwenen. Aanzienlijke verschillen in inkomen, onderwijsniveau en leefsituatie bestaan nog steeds. Nieuw is echter wel dat hierin niet zomaar meer berust wordt. Zowel vanuit de overheid als in toenemende mate vanuit de samenleving worden inspan-

ningen verricht om de verschillen te verkleinen. Het zelfbewustzijn en de onvrede die tot uitdrukking kwamen tijdens de Arabische Lente van 2011 waren ook in Marokko voor de overheid een signaal dat er haast moet worden gemaakt met hervormingen.

DEMOGRAFIE

Het beeld van de demografische ontwikkeling van Marokko verschilt weinig van dat in veel derdewereldlanden. Deze hebben gemeen dat na een vaak eeuwenlange, vrij stabiele bevolkingsomvang, de periode van kolonisatie het begin inluidt van sterke demografische veranderingen die leiden tot snelle bevolkingstoename en uiteindelijk bevolkingsexplosies.

Voor zover valt na te gaan schommelde in de periode 1600-1900 de bevolking in Marokko rond de 4 miljoen

De trek naar de stad blijkt onstuitbaar. Deze krottenwijk bij Rabat aan het einde van de jaren tachtig is nu verdwenen, maar elders, ook in andere steden, zijn er nieuwe verzezen.

Het moderne Casablanca is met 6 miljoen inwoners een van de grootste steden van Afrika. In Europa wordt Marokko al te gemakkelijk vereenzelvigd met pittoreske kasjba's en schilderachtige dorpen.

twintig jaar tijd ongeveer verdubbeld. In die periode kwamen er jaarlijks circa 700.000 Marokkanen bij. Hierdoor kende het land een jeugdige bevolkingsopbouw: bijna de helft van de bevolking was jonger dan 18 jaar. Het voornaamste probleem waarvoor de Marokkaanse samenleving zich geplaagd zag, was hoe deze snel groeiende en gemiddeld jeugdige bevolking van scholing, werk, huizen, energie, voedsel en water te voorzien. De economische groei dreigde geheel te moeten worden aangewend om de bevolkingstoename bij te houden, zodat er weinig overbleef ter verbetering van de Marokkaanse economie. Men spreekt in dit verband wel van de wedloop tussen de ooievaar en de ploeg.

Inmiddels tekende er zich echter aan het einde van het millennium een opmerkelijke kentering af. Marokko laat een daling zien van de bevolkingsgroei, die op wereldniveau ongekend genoemd mag worden en die qua snelheid afsteekt bij de rest van de Arabische wereld en Afrika. De gemiddelde jaarlijkse bevolkingstoename, die tegen de 3% bedroeg, is afgenomen tot 1,1%, en het gemiddelde kindertal per vrouw is gedaald van 7,4 in 1972 tot 2,6 in 2012. Deze daling is voor een deel een gevolg van de toename van het onderwijs en de economische ontwikkeling, wat valt af te lezen aan het feit dat op het platteland de gehuwde vrouw gemiddeld 4,1 kinderen krijgt, in de steden daarentegen 2,3. De belangrijkste reden tot de snelle daling van de vruchtbaarheid is dat men in Marokko om economische en sociale redenen op steeds latere leeftijd of in het geheel niet trouwt, wat ook een matigend effect heeft op de bevolkingstoename.

HET ONDERWIJS

Het traditionele onderwijs

Naast het officiële onderwijs, dat door de overheid wordt bekostigd, is er het traditionele onderwijs op religieuze grondslag dat, hoewel klein van omvang, op een duizendjarige traditie kan bogen. Het laagste niveau bestaat uit de zogeheten Koranscholen (*msids*). Dit systeem wordt niet door de overheid, maar door de lokale gemeenschappen georganiseerd

Koranscholen

Op het gebied van de internationale betrekkingen stond het jonge, onafhankelijke Marokko voor de taak zijn positie op de internationale agenda te krijgen. Allereerst was het belangrijk om goede relaties aan te gaan met de buurlanden in de regio. Plannen voor intensieve samenwerking werden echter al gauw verstoord door het rivaliserende buurland Algerije: de intieme vijand of de vijandige broer. Eerst speelde de kwestie van de afbakening van Marokko's oostgrens, die nooit internationaal was vastgelegd en uitliep op een grensoorlog in 1963, en na de aanspraken van Marokko op de Westelijke Sahara in 1974, waar Algerije de onafhankelijkheidsbeweging het Frente POLISARIO steunde. De haat-liefdeverhouding tussen de Noord-Afrikaanse broedervolken heeft tot allerlei conflicten en allianties geleid. De in 1987 uitgeroepen Unie van de Arabische Maghreb (UMA) leek even een uitweg te bieden, maar al spoedig is ook dit samenwerkingsverband tussen Marokko, Mauretanië, Algerije, Tunesië en Libië weer in de koelkast beland.

Ook met de overige Arabische landen heeft Marokko altijd een ambivalente verhouding gehad. In de jaren zestig werd de pan-Arabische ideologie van de Egyptische president Nasser met argwaan gevolgd, maar Marokko heeft zich daarin nooit rechtstreeks opgeworpen als tegenstrever. Daarvoor was Marokko's ligging en historische positie in de Arabische wereld te excentrisch. Marokko is daarin het enige land geweest dat nooit deel heeft uitgemaakt van het

Ottomaanse Rijk. Wel heeft koning Hassan van zijn prestige als afstammeling van de profeet Mohammed gebruikgemaakt om initiatieven te ontplooiën in het Palestijns-Israëliëse conflict. Mede hierdoor zijn de eerste contacten tot stand gekomen tussen president Sadat van Egypte en Israël in 1976 en sindsdien is Marokko blijven ijveren voor een constructieve dialoog tussen beide partijen.

Van vitaal belang voor Marokko blijven de contacten met Europa. In de koloniale periode waren er banden gecreëerd die ook na de onafhankelijkheid belangrijk zijn gebleven. In economisch opzicht bleef Marokko nauw verbonden met Europa en de vertrouwdheid van de Marokkaanse elite met het Frans en in mindere mate met het Spaans bepaalden in belangrijke mate het culturele en wetenschappelijke leven in Marokko. Vanaf de jaren zestig speelt ook de aanwezigheid van een grote groep Marokkaanse immigranten in Europese landen een belangrijke rol in de Europees-Marokkaanse betrekkingen.

NATIONALE INTEGRITEIT

Marokko's oostgrens

Bij de onafhankelijkheid in 1956 hadden Spanje en Frankrijk weliswaar het grootste deel ontruimd van wat de Marok-

Koning Mohammed v en de Amerikaanse president Eisenhower bij zijn bezoek aan Marokko in december 1959

DE MIGRATIETRADITIE IN MAROKKO

Eeuwenlang was Marokko eerder een land van immigratie dan van emigratie. Tijdens de Arabisch-islamitische verovering van de zevende en achtste eeuw kwamen Arabieren uit het Arabische schiereiland en gearabiseerde Berbers van elders uit Noord-Afrika naar Marokko. In het begin van de zeventiende eeuw ontvluchtten vele moslims en joden Andalusië en vestigden zich in Marokko. Verder heeft er eeuwenlang een constante en omvangrijke instroom van slaven vanuit Zwart Afrika plaatsgevonden. Deze immigranten hebben allen op hun eigen manier mede gestalte gegeven aan de huidige Marokkaanse samenleving en identiteit.

Sinds het begin van de twintigste eeuw echter zijn veel Marokkanen naar het buitenland vertrokken. In 2012 wonen er volgens de Marokkaanse overheid ruim 4 miljoen Marokkanen in het buitenland. Dit totaal is opgebouwd uit zowel de nog in leven zijnde eerste generatie migranten die Marokko hebben verlaten, als hun kinderen en kleinkinderen. Het betreft hier dus alle personen van Marokkaanse afkomst, waarvan een groot deel elders is geboren of inmiddels ook een andere nationaliteit heeft verworven. Voegt men daarbij de ruim 1 miljoen joden van Marokkaanse herkomst, dan omvat de Marokkaanse diaspora ruim 5 miljoen personen. Afgezet tegen de huidige totale bevolking in Marokko van circa 33 miljoen is dat een aanzienlijk aantal.

Hoewel mobiliteit altijd een wezenskenmerk is geweest van Marokko, is de huidige migratie naar omvang, maar vooral vanwege haar economische en sociale gevolgen van een ongekennde grootte. Marokko was in 2012 met bijna € 5 miljard aan overmakingen de vier na grootste ontvanger van migratiegelden ter wereld. De officiële overmakingen bedragen circa 9% van het Bruto Nationaal Product. De Marokkaanse economie in het algemeen, maar vele regio's en huishoudens in het bijzonder zijn financieel sterk afhankelijk van de emigratie.

Perioden

De Marokkaanse migratie is niet alleen qua omvang opmerkelijk. Naar aard en periodisering is het een van de meest interessante en veelzijdige migratiebewegingen uit de recente geschiedenis. De periode 1956-2011 laat zich on-

derverdelen in diverse tijdvakken, zowel naar de aard van de migratie als naar de landen van vestiging. Van een oorspronkelijk sterke gerichtheid op Frankrijk zijn de Marokkanen in opeenvolgende fasen uitgewaaierd naar een groot aantal landen in de wereld. Allereerst naar Europese landen als België, Nederland en West-Duitsland, daarna vanaf de jaren tachtig naar Italië en Spanje. Hoewel Europa vooralsnog het belangrijkste doel blijft, hebben Marokkanen inmiddels na 2000 ook op andere continenten vaste voet aan wal gezet, in het bijzonder in Noord-Amerika, Canada en in de Golfstaten.

Naast deze geografische differentiatie heeft zich ook een belangrijke wijziging voorgedaan in de aard en het karakter van de Marokkaanse migratie. Wat in de jaren zestig begon als een tijdelijke en circulaire migratie van voornamelijk mannelijke arbeidsmigranten, de zogeheten 'gastarbeiders', ontwikkelde zich na de eerste oliecrisis van 1973 tot een proces van gezinshereniging. De echtgenotes en eventuele kinderen van de oorspronkelijke arbeidsmigranten voegden zich bij het gezinshoofd in de landen van vestiging. In de jaren tachtig volgde de gezinsvormende migratie, waarbij huwelijkspartners van de tweede generatie uit Marokko overkwamen.

Na 2000 tekenen zich nieuwe ontwikkelingen af. De nadruk ligt daarbij sterker op landen buiten Europa. Daarnaast is er momenteel sprake van een feminisering van de migratie, waarbij Marokkaanse vrouwen ook alleen migreren. Recentelijk is er weer sprake van een wederopleving van de arbeidsmigratie, ditmaal door hoogopgeleide, jonge Marokkaanse professionals, die als goedbetaalde expats al dan niet tijdelijk emplooi vinden in hoogwaardige sectoren over de gehele wereld.

Na 1956 vinden ook ingrijpende veranderingen plaats in de politieke en sociale context waarbinnen de Marokkaanse migratie zich heeft afgespeeld. Dit geldt zowel voor Marokko zelf als voor de ontvangende landen. De vele bilaterale overeenkomsten die Marokko in de jaren zestig heeft afgesloten met de Noordwest-Europese landen hadden betrekking op arbeidsmigratie. Daarbij stond het werven van arbeiders voor de Europese economie centraal, terwijl voor Marokko de financiële revenuen daarvan een allesbepalende rol speelden.

Tijdens de meidagen van 1940 namen Franse troepen deel aan de verdediging van de haven van Antwerpen tegen de Duitsers. Een aantal van de Algerijnen en Marokkanen die deel uitmaakten van het Franse leger liggen begraven op de Franse oorlogsbegraafplaats van Kapelle-Biezelinghe op Zuid-Beveland.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog ontstond er in Frankrijk een groot gebrek aan mankracht, zowel in de industrie als in het leger. Noord-Afrika vormde als het ware het natuurlijke reservoir om deze tekorten aan te vullen. De in 1916 opgerichte Service des travailleurs coloniaux zorgde voor de werving van arbeiders voor de Franse industrie; tussen 1914 en 1918 vertrokken er zo meer dan 35.000 Marokkanen naar Frankrijk. Bovendien traden bijna 40.000 Marokkanen in dienst van het Franse leger van wie er velen een hoge tol hebben betaald: 9000 Marokkanen zijn gesneuveld in de Eerste Wereldoorlog en 17.000 zijn gewond geraakt.

Deze Marokkaanse emigratie diende een tweeledig doel: zij versterkte de positie van het oorlogvoerende Frankrijk en zij verminderde de onrust in het nog maar juist veroverde Marokko. De emigranten werden vooral gerekruteerd in die gebieden die zich het langst gewapend hadden verzet tegen de Franse overheersing. Elke emigrant betekende zo een potentiële rebel minder. De overboekingen van het in Frankrijk verdiende geld zorgden er bovendien voor dat de onrustige regio's afhankelijk werden van de Franse aanwezigheid.

Onmiddellijk na het einde van de Eerste Wereldoorlog keerde een groot aantal Marokkanen terug naar Marokko, maar vanaf 1920 nam de emigratie weer toe. De opbloei van de economie in Marokko en in Frankrijk deed de vraag naar goedkope arbeid toenemen. Er ontstond zelfs een rivaliteit tussen de Europese ondernemers in Marokko die de emigratie wilden afremmen om zelf te kunnen profiteren van de goedkope arbeid, en de ondernemers in Frankrijk die Marokkanen via Algerije naar Frankrijk lokten. Bij het uitbreken van de wereldcrisis in 1929 waren ruim 20.000 Marokkanen in Frankrijk werkzaam. Veel belangrijker echter was de trek van seizoensarbeiders uit Noord-Marokko naar de agrarische bedrijven van de Franse kolonisten in Algerije. In de jaren voor 1940 werd hun aantal op ongeveer 85.000 per

jaar geschat, waarvan er 35.000 afkomstig waren uit de regio Oujda-Nador en 20.000 uit Taza. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vochten opnieuw veel Marokkanen in het Franse leger: meer dan 125.000. Zij leverden een beslissende bijdrage in onder meer de strategische slag rond Monte Cassino in Italië in 1944. Een aantal van de gesneuvelden in de gevechten in 1940 ligt begraven in Zeeland.

GASTARBEIDERS VOOR EUROPA: 1960-1973

De achtergronden

Na de Tweede Wereldoorlog kwam de emigratie van Marokkanen naar Frankrijk weer op gang: in 1949 waren het er zo'n 20.000. De mijnen en de staalindustrie waren de belangrijkste werkgevers. De vrijheidsoorlog in Algerije (1954-1962) luidde een nieuwe periode in. Frankrijk zette de immigratie van Algerijnen om veiligheidsredenen stil en zocht vervanging in Tunesië en Marokko. In 1962 was het aantal Marokkanen in Frankrijk gegroeid tot 53.000.

Eind jaren vijftig, begin jaren zestig kende de West-Europese economie een grote opbloei. Er ontstond vooral gebrek aan ongeschoolde arbeiders. In het begin vulden arbeiders uit Zuid-Europese landen (Spanje, Italië en het toenmalige Joegoslavië) de vacatures in Noordwest-Europa op, maar al snel kwamen Noord-Afrika en Turkije in beeld. West-Duitsland, Frankrijk, België en Nederland sloten tussen 1963 en 1969 wervingsovereenkomsten met Marokko. De oliecrisis van 1973 maakte een einde aan de werving van buitenlandse arbeiders. De inzakkende economie, het wegvallen van industriële sectoren die veel ongeschoolde arbeiders nodig hadden en de automatisering van veel industrieën deden de vraag naar nieuwe, ongeschoolde arbeids-

Tussen de Arabische Lente en Hirak Een moeizaam decennium

In 2012 verscheen van dit boek de derde bijgewerkte druk. Koning Mohammed VI zat sinds 1999 op de troon. De Arabische Lente had de Arabische wereld op zijn kop gezet maar Marokko leek, dankzij een snelle reactie van de koning, de storm te overleven.

De vraag was natuurlijk: is dit het begin van verdere democratisering en economische ontplooiing? In dit hoofdstuk proberen we de balans op te maken van het tweede decennium van zijn regeerperiode, dat grofweg begint met de Arabische Lente in 2011 en eindigt met de crises rond Hirak en corona eind 2020.

Speciale postzegel ter gelegenheid van het twintigjarig regeringsjubileum van koning Mohammed VI. De vorst presenteert zich in traditionele en moderne kleding. Hij is omringd door afbeeldingen van de prestaties van zijn regering: hogesnelheidstrein, windenergie, satellieten en de brug over de Bou Regreg.

BINNENLANDSE ONTWIKKELINGEN

Opeenvolgende regeringen

Afgezien van enige cosmetische veranderingen en de toezegging dat de regeringsleider voortaan zou komen uit de politieke partij die de verkiezingen heeft gewonnen, bleef in de nieuwe grondwet uit 2011 de machtsbasis van het koningschap intact. De religieus verankerde positie van de koning

als Amier al-Moeminien, Vorst der Gelovigen, blijft onaangetaast. Dit berust op de notie van *kuwah* (moslimgemeenschap) en niet van *sja'b* (volk, natie). De greep op de rechterlijke, uitvoerende en wetgevende macht en leger en politie blijft ferm.

In hoofdstuk 8 hebben we beschreven hoe Benkirane, de leider van de islamitische PJD, in 2011 een regering vormde. Een van de partners, de conservatief-religieuze Istiqlal-partij, was echter al snel ontevreden over de gang van zaken en trok zich terug. Na moeizame onderhandelingen werd in 2013 een nieuwe regering gevormd, Benkirane II, opgebouwd uit vijf coalitiepartijen met 38 ministers.

Onder Hassan II werden verkiezingen volledig gemanipuleerd en gecontroleerd door het paleis. Onder Mohammed VI is er geen sprake meer van rechtstreekse manipulatie van de verkiezingen. Wel draait de overheid aan de knoppen van het kiesstelsel en is er op regionaal en lokaal niveau nog steeds sprake van het ronselen en kopen van stemmen.

Het districtenstelsel, waarbij de grenzen van de kieskringen altijd tussentijds kunnen worden aangepast, zorgt ervoor dat geen enkele partij een absolute meerderheid kan behalen. Verder kan men in kiesdistricten op het platteland op basis van veel minder stemmen gekozen worden dan in de stedelijke districten. Dat kan variëren van 5000 tot 22.000. De kiesdeler wordt bovendien niet bepaald op grond van het aantal daadwerkelijke stemmers, maar op basis van de ingeschrevenen in de kieslijsten. Daardoor zijn de grootste oppositiepartijen – de socialisten onder Hassan II en de islamitische PJD onder Mohammed VI – met een in de steden geconcentreerde aanhang in het nadeel ten opzichte van de meer loyale en behoudende partijen met een hogere opkomst op het platteland. Het gevolg daarvan is een sterke versnippering van het partijpolitieke landschap, met als resultaat moeizame vorming van regeringen. Ze bestaan uit gelegheidscoalities van partijen die zowel in ideologisch als maatschappelijk opzicht sterk van elkaar verschillen. Bovendien geeft de grondwet de koning de bevoegdheid om ministers te benoemen op cruciale posten als Buitenlandse Zaken, Binnenlandse Zaken, Godsdienstzaken, Defensie en Landbouw.

De eerste regering van premier Abdelilah Benkirane bestond uit zijn eigen islamitische PJD, aangevuld met de conservatief-religieuze Istiqlal-partij, voormalige communis-

de deur voor de toepassing van oudere rechterlijke beslissingen op een kier bleef staan.

Vershil tussen theorie en praktijk

De grote uitdaging is het overbruggen van een aanzienlijke kloof tussen de formele juridische hervormingen en de oude praktijk. Op het platteland wordt juridische gelijkheid minder als een prioriteit beschouwd dan het voorzien in de basisbehoeften van alledag. Door het hoge niveau van analfabetisme bij vrouwen en een sterke hang naar traditionalisme in veel plattelandsgebieden is deze uitdaging aanzienlijk. Ondanks educatieve campagnes van de overheid en NGO's blijft het bewustzijn over de verbeterde rechtspositie van vrouwen laag. Het gebrek aan kennis van de wet is de belangrijkste belemmering voor de uitvoering ervan. De juridische ongeletterdheid wordt nog versterkt door het feit dat veel Marokkanen het standaard Arabisch waarin de wet is geschreven niet begrijpen.

Dat de implementatie van de nieuwe *Moedawwana* zou zijn mislukt omdat vrouwen niet geïnformeerd zouden zijn, is slechts een deel van de werkelijkheid. Veel vrouwen, zowel hoogopgeleide als ongeschoolde, zijn zich wel degelijk bewust van de wijzigingen in de familiewet. Hoe vrouwen en meisjes zich dienen te gedragen wordt echter nog altijd gedictieerd door het traditionele rollenpatroon. Niet de wet, maar de verwachtingen van de familie en de samenleving zijn dan leidend.

Zo ondervond ook Amina El Filali, een zestienjarig meisje uit Larache dat verkracht werd en vervolgens door haar ouders en een rechter gedwongen werd om met haar verkrachter te trouwen. Ondanks de hervormingen zijn er nog steeds mazen in de wet, zoals artikel 475 van de Marokkaanse wet

die stelt dat een verkrachter zijn straf kan ontlopen als hij met zijn slachtoffer trouwt. Dit wordt een 'herstelbetalings-overeenkomst' genoemd tussen de familie van het meisje en de familie van de beschuldigde, en vereist de goedkeuring van de Marokkaanse autoriteiten. Het was tegen de achtergrond van deze wet dat Amina tegen haar wil met haar verkrachter moest trouwen. Haar wanhoop was zo groot dat ze een half jaar later een einde aan haar leven maakte door rattingif te slikken.

Deze zelfmoord in 2012 was een enorme schok voor haar familie en voor de Marokkaanse samenleving als geheel. Het tragische verhaal van Amina trok ook internationaal veel aandacht en leidde tot grote woede. Dat er meer aandacht was voor de wet dan voor slachtoffers van verkrachting, en dus de positie van vrouwen, leidde tot een golf van politieke en maatschappelijke verontwaardiging. Mensenrechten- en vrouwenorganisaties, die al jaren vergeefs protesteerden tegen artikel 475, gingen massaal de straat op en eisten hervorming van het wetsartikel. Ze pleitten tegelijkertijd voor een einde aan de schaamtecultuur die het welzijn en de waardigheid van meisjes en vrouwen ondergeschikt maakt aan de eer van de familie.

In 2014 stemde het parlement voor herziening van artikel 475. Voortaan kan de veroordeelde verkrachter zijn straf niet meer ontlopen door te trouwen met zijn slachtoffer, maar riskeert hij een maximale gevangenisstraf van vijf jaar en een boete van maximaal 500 dirham (ongeveer € 50,-).

Met deze wijziging is de positie van vrouwen dan wel verbeterd, de heersende conservatieve gendernormen remmen nog altijd de politieke, economische en sociale participatie van vrouwen en meisjes. Behoud van de patriarchale samenleving wordt vaak afgedwongen, niet alleen door de gemid-

Vrouwen komen steeds vaker openlijk op voor hun rechten.

Register

- Ababoe, kolonel 171
Abbadi, Mohamed 287
Abbasieden 39, 42
Abdallah, Moelay 63, 89, 90
Abdelaziez, Mohammed 238
Abdeljalil, Omar 150
Abdelkader, Emir 103, 105
Abdelkrim, Mohammed *zie*
Khattabi, Abdelkrim al-
Abderrahmaan, Moelay 96,
102, 103, 106
Abdul-Aziz *zie* Aziez, Moelay
abd al-
abied zie leger
Adghirni, Ahmed 192
Adl, Al, wal-Ihsane 203, 286,
287
Afrika, bezuiden Sahara 272
Agadir 51, 70, 90, 94, 162
Agence de promoton et de
Développement des
provinces du Nord (ADN)
233
Aghmat 45
agrarische sector 276-278
Ahardane, Mahjoubi 161,
166, 175, 190
Ahmed, Ba 116
Ajdir 165, 187, 191
Akhannouch, Aziz 270
Akhbar Alyoum 293
Alawieten 79-102, 188
-, stamboom 80
Algeciras 53, 54
-, conferentie van (1906)
118, 120, 122, 123, 132
-, verdrag van 144, 176
Algerije 14, 43, 48, 53, 54,
95, 102-105, 112, 113, 155,
156, 167, 173, 174, 180, 185,
235-242, 244, 273, 274, 276,
300
-, grens 273
-, grensoorlog met 235, 236
-, vrijheidsoorlog 163
-, wapenwedloop 273
Ali 35
Ali, Ben 203
Alliance Israélite Universelle
(AIU) 146, 147
Almohaden 32, 44, 46-52
-, bouwwerken 49
Almoravieden 32, 44-46
-, oorsprong 44
Amazigh (mv. Imazighen)
14, 21, 191, 192, 205, 214,
215, 292
zie ook Berbers
ambtenaren 55, 130, 164
Amerika *zie* Verenigde Staten
Amicales 246, 265
Amier al-Moedjahidien 135
Amier al-Moeminien zie Vorst
der Gelovigen
Amier al-Moeslimien 45
Amnesty International 183,
253
Amsterdam 68
analfabetisme 212, 213
Andaloes, al- *zie* Spanje
Andalusië, Andalusisch 45,
46, 55, 57
Anfa (Casablanca) 93
Anoual 134
Ansaar 47
Anti-Atlas *zie* Atlas, Anti-
Arab, Cheikh Al 167
Arabisch schiereiland 33-36
-, Marokkaans 213
-, Standaard 190, 213-215
Arabische Liga 242
arabisering 15, 38, 44
- onderwijs 212-214
Aradj, Ahmed al- 62
Arafa, Mohammed ben 154,
156
Arafat, president 243
arbeidskrachten 277
-, vraag naar 226, 256, 264
arbeidsmarktparticipatie
256
arbeidsmigratie 231-234,
255-258
arbeidsplaatsen, aantal nieuwe
230
Arbiya, Mohammed ben
91
argan 114
Armée de Libération *zie*
Bevrijdingsleger
armoede 183, 187, 198, 199,
223, 234, 276
asabia 50, 169
ashkenazisch *zie* joden
asielzoekers 284
Asilah 25, 116
asjoer 87
Atatürk, Kemal 135
Atlantische kust(streek) 27,
59, 62-64, 66, 78, 90, 101,
108, 127, 137
- Oceaan 11, 13, 14, 57, 58
Atlas, Anti- 11, 13
Atlas, Hoge 11, 32, 128
Atlas, Midden- 11, 96, 127
Augustus, keizer 28
auto-industrie 276, 277
Azemmour 59
Aziez, Moelay abd al- 114,
116-118, 120, 123, 175
Bades 14, 63, 106, 138
Baga, koning 26, 27
Bagdad 43, 44
Baha 202, 203
baja 66, 176, 187, 205
Bakr, Aboe (kalief) 35
Bakr, Aboe (Almoravieden)
44, 45
Bakr, Aboe Jahja Aboe 51, 53
Bakri, al- 41
Banassa 30
banken 119, 198, 234, 272,
283
baraka 18, 39, 60, 61, 177
Barbarossa, gebroeders 63
Barghwata 40, 45, 46
Basri, Driss 173, 183-185, 187,
188
Basri, Fqih 171
Basri, Mohammed 163
Bayane, Al 185
bedevaart 102
belasting 17, 38, 45, 48, 87,
108, 109, 112, 116
-, religieuze 39
belastingvrije zones 249
België 103, 111
-, Berbertalig 22
-, migratie 257, 258
-, werkloosheid 23
Ben Barka, Mehdi 158, 161,
166-168, 183, 184, 188, 189
Ben Jelloun, Omar 179, 202
Benabdallah, Nabil 270
Beni Hilal 44, 48
Beni Maqil 44
Beni Marien 52, 53
Beni Ouriaghal (Ait
Waryaghar) 132, 135, 139,
165, 187
Beni Saäd 62, 64
Beni Watta 54
Benkirane, Abdelilah 179,
202, 203, 206, 207, 268,
269, 287, 288, 292
Bennani, Salma 192, 193
Benzekri, Driss 188, 189
Berberdecreet (Dahir Berbère;
1930) 128, 131, 150, 191
- politiek 130-131
Berbers (Amazigh) 14-15, 17,
20-25, 40, 97, 124, 127, 128,
292
-, bekering 38
-, dynastieën 32-56
-, gewoonterecht 131
-, identiteit 190-192
-, onderwerping 126
-, oorsprong 20-21
-, taal 22-23, 130, 190, 192,
213-215, 292
beroepsleger van zwarte slaven
zie leger
bestuur, binnenlands
164-165
-, centralisatie 164-165
-, centralistisch Frans 130,
164, 165
bevolking, groei 100,
208-210
-, omvang 144
-, oorsprong 15, 145
-, opbouw 144
Bevrijdingsleger (Armée de
Libération, ALN) 142, 155,
156, 160, 161, 163-165, 190,
236, 237
Bihl, Addi Ou 165
Bilaad as-Soedaan 11
bled al-makhzen 17, 124, 127
bled as-siba 17, 124
Boabdil 60
Bocchus 28
bodemgebruik 12
Bojador, Kaap 58
Bosnië 139
Bou Regreg 73
Bouabid, Abderrahim 166,
175
Bouabid, Maâti 166
Bouceta, M'hamed 175
Boudia 163
Boumedienne 163
Bourguiba 155, 159, 242
Bouteflika 273